

čtenáři byli jistí tím, jak textu rozumět, a jiní naopak raději připojili mnoho možností výkladu, tak současní překladatelé nemohou očekávat nějaký jednoduchý a dosud neobjevený klíč, jež by odkryl veškerá tajemství. Spíše než to, musíme pečlivě a bez předsudků zkoumat vše, co se nám dochovalo, předměty a texty, a spolu s nimi zkoumat i jejich kontexty.

Pojďme nyní prozkoumat různé staroegyptské interpretace povahy kosmu (kosmologie) a jeho božského stvoření (kosmogonie).¹ Starověcí Egypťané mohli mít obecné povědomí o těchto představách a rovněž tak mohli některou z nich osobně upřednostňovat, ale nic nenaznačuje tomu, že by určitá představa byla vnímána dogmaticky, jelikož často vedle sebe existuje několik vzájemně si odporujících verzí. Čas od času byla kosmologická a kosmogonická látka z různých kultovních a náboženských center smíchána a spojena učenými osobami, které přesně věděli, co dělají. Jejich úkol byl filosofický a teologický. Jejich způsob vyjadřování byl mytologický.

KOSMOGONIE

V souladu s egyptskou tradicí, v začátku egyptských dějin (kolem 2950 př. Kr., nebo pravděpodobně kolem roku 3110 př. Kr.), král Horního Egypta Meni (jednalo se asi o Narmera /obr. 2/ nebo Ahu známého z dochovalých památek) dobyl Dolní Egypt a po sjednocení (či znovusjednocení) Egypta, založil nové hlavní město Memfis a v něm postavil chrám zasvěcený bohu Ptahovi, memfidskému bohu stvořiteli. Téměř veškerá egyptská mytologie odkazuje k některé z těchto událostí.

1 John A. Wilson, „Egypt: The Nature of the Universe“, in Henri Frankfort a kol., *The Intellectual Adventure of Ancient Man* (Chicago: University of Chicago Press, 1946), str. 31-61 je stále nejlepším příkladem zpracování tohoto tématu. Můj příspěvek se odlišuje větším množstvím přístupných textů a jejich přímočařejším zpracováním.

Existující mytologie byla přepracována, aby posloužila k jejich vysvětlení a nová mytologie vznikla za stejným účelem. Postupně, ale pravděpodobně rychle, byly lokální mýty z celé země sloučeny do systému a různí místní bohové byli hierarchicky uspořádáni. Chybí nám textové důkazy a rovněž rozumné a úplné znění této rané mytologie, takže si nemůžeme být jisti jak dlouho trvalo vytvoření této státní mytologie, která se snažila zahrnout všechny bohy a následně tedy uspokojit téměř každého. Tento proces byl projevem vyspělé inteligence a vedl k založení jedné z nejdéle žijících civilizací v dějinách.

Většina egyptských mýtů přežívá ve formách v zásadě kosmologických nebo kosmogonických, ale jejich zamýšlený účel - vysvětlit původ universa - byl pravděpodobně až sekundární. Dostat se zpět na začátek, k původu světa, je zásadní pro každého, kdo si přeje zajistit prioritu určitému náboženskému systému, a v tomto případě byl náboženský systém prakticky synonymem vládnoucí struktury.

Až donedávna byla božská moc faraóna chápána jako nezvratitelný stavební kámen egyptské společnosti a jako jedno z možných vysvětlení mnohých naprosto výjimečných egyptských úspěchů. Představa božské královské vlády byla zkoumána významnými badateli, kteří poukazovali na straně jedné na rozdíly ve stupni respektu a oddanosti žijícímu králi a na straně druhé lidmi i žijícím panovníkem zemřelým králům a velkým bohům.² Tyto rozdíly by ovšem samy o sobě nezhodnotily zkoumání dostatečně. Proti tomu stojí svědectví egyptských mýtů, které, přinejmenším v podobě dochované do dnešních dnů, byly primárně zamýšlené k posílení největšího z mýtů: božského království.³ Tyto mýty

2 Tradiční pohled viz Henri Frankfort, *Kingship and the Gods: A Study of Ancient Near Eastern Religion as the Integration of Society and Nature* (Chicago: University of Chicago Press, 1948). Protinázor viz Georges Posener, *De la divinité du pharaon*, Cahiers de la Société Asiatique 15 (Paris: Imprimerie Nationale, 1960) a Dietrich Wildung, *Egyptian Saints: Deification in Pharaonic Egypt*, Hagop Kevorkian Series on Near Eastern Art and Civilization (New York: New York University Press, 1977).

3 Většina božstev a rovněž většina detailů v mýtech existovala již mnohem dříve, dokonce v prehistorické době, ale k nám se dostaly ve psané formě až z doby kolem 2500 př. Kr. a později.

ukazují vztah krále k mnoha bohům, chrámům a náboženským představám starověkého Egypta. V některých případech mohl král sám sebe povýšit nad určitý náboženský systém a jeho mytologii, ale v jiných případech to byli kněží-písaři, kdo sepisovali náboženské texty a potvrzovali královo božství, ať už z jakéhokoliv důvodu, a zahrnovali jej do náboženských představ jako součást mýtů, které konec konců vytvářeli a šířili dál.

Nejnámější a pravděpodobně i nejdůležitější z raných egyptských mytologií je héliopolská kosmogonie. Její současný název pochází z řeckého výrazu Héliopolis, tedy z názvu hlavního centra egyptského slunečního kultu, v egyptštině zvaného Iunu. Egyptský název je v Bibli zachycen jako On (hebrejsky *n* nebo *wn*). Nejstarší doklad místního Devatera, neboli skupiny devíti bohů, na níž se soustřeďuje zdejší kosmogonie, je zlomek 600 z Textů pyramid:

Ó, Atum-Chepere, vyvýšil ses jako hora, povstal jsi na pahorku *benben*⁴, v jeho svatyni v Héliopoli, vyplivl jsi Šua, vykašlal jsi Tefnutu, objal jsi je svými pažemi jako *ka*, aby tvoje *ka* mohlo být i v nich. Ó, Atume, obejmi také panovníka, obejmi tento chrám, obejmi tuto pyramidu svými pažemi *ka*, aby královo *ka* mohlo být v ní, trvalé navěky a navždy. Ó, Atume, vlož svou ochranu na panovníka, na jeho pyramidu, na jeho chrám, abys jej mohl chránit před vším zlem navěky a navždy, tak jako jsi vložil svou ochranu na Šua a Tefnutu.

Ó, Velké devatero z Héliopole – Atume, Šu, Tefnuto, Gebe, Nuto, Usire, Eseto, Sutechu, Nebtheto – potomci Atumovi, rozvřete jeho srdce (dobrotivost) k jeho dítěti (králi) ve vašem jménu Devět luků. Nechť se jeho záda obrátí od vás k Atumovi, aby mohl chránit krále, aby mohl chránit jeho pyramidu a aby mohl chránit jeho chrám před všemi bohy a všemi mrtvými, aby jej mohl chránit proti všemu zlému navěky a navždy.⁵

4 Zpodobnění prapahorku stvoření v Heliopoli. Zde se jedná o slovní hru, *wbn* („vycházet“), ale vzájemná závislost těchto dvou slov není nezbytně nutná. Podobný výraz byl později používán pro označení „pyramidionu“, pravděpodobně v souvislosti s jeho tvarem.

5 Viz Kurt Sethe, *Die altägyptischen Pyramidentexte*, 2 svazky (Leipzig: Hinrichs, 1908, 1910), secs. 1652-59, 2:372-77. Text je rovněž přeložen in R. O. Faulkner, *The Ancient*

Několik verzí héliopolského příběhu o stvoření lze rekonstruovat z náznaků nalezených v textech z různých období. Všechny začínají u Atuma („všeho“ nebo „nejúplnějšího“), který sám ze sebe vypuzuje Šua („vzduch“ – muž) a Tefnut („vlhkost“ – žena). Šu a Tefnut následně zplodili Geba („půda“, „země“ – muž) a Nut („obloha“ – žena) (obr. 7). V další generaci zplodili Geb a Nut dva syny a dvě dcery a vzrůstající počet potomků nevyhnutelně vedl ke konfliktu, zatímco původně jednoduché chtonické představy se stávaly komplexnějšími.

Konflikt se soustřeďuje kolem dvou bratrů Usira a Sutecha. Sutech zavraždil Usira a rozřezal jeho tělo, jehož části rozházel po celém Egyptě (narativní rys poskytuje etiologické vysvětlení pro staré roztroušené kultury a pravděpodobně i pro povinnou stavbu nových svatyní). Eset, oddaná Usirova sestra-manželka (obr. 8), posbírala a složila Usirovo tělo, které bylo oživeno pouze po dobu, než zplodil syna a mstitele Hora. V rozličných příbězích bojuje Hor proti Sutechovi, ztrácí oko, ale nakonec vítězí.

Jedním z významů boje mezi Usirem a Sutechem je vyjádření přirozeného konfliktu v přírodě – mezi úrodným nilským údolím (Takemet, černá země) a neúrodnou pouští (Tadešret, červená země), nebo mezi pravidelnými a životodárnými nilskými záplavami (Usir) a nepředvídatelnými a v zásadě nežádoucími bouřemi (Sutech). Na jiné úrovni, zejména s ohledem na pozdější texty⁶, tento souboj představuje souboj mezi dvěma antropomorfními dědici sváříci se o dědictví po otci – zemi, zřejmě symbolizující souboj mezi králi severu a jihu o vládu nad zemí. Původním záměrem tohoto mýtu mohlo dokonce být rozhodnout otázku nástupnictví uznáním požadavků syna proti požadavkům bratra mrtvého krále.

Hor představoval žijícího, vládnoucího krále, a král Egypta byl již od velmi raných dob často nazýván Horem. Příznačné pro složitost toho

Egyptian Pyramid Texts (Oxford: Clarendon, 1969). Překlady do českého jazyka vycházejí v této kapitole z vlastních překladů egyptského textu pořízených autorem.

6 Hlavně *The Contendings of Hor and Seth*, ale rovněž *The Blinding of Truth by Falsehood* a *The Tale of the Two Brothers*. Viz překlady Edward F. Wente in *LAE* 108-26, 127-32, 92-107, a Miriam Lichtheim, *AEL* 2:214-23, 211-14, 203-11.

mýtu je, že antropomorfovaný Hor, syn a mstitel, získává daleko vyšší postavení tím, že bývá spojován s původně samostatným sokolím bohem, který představoval oblohu. Vidoucí Horovo oko symbolizuje jasné slunce, a jeho slepé oko je symbolem slabšího nebeského světla, měsíce. Touto fúzí se sokol stává principiálním symbolem královské moci.

Rudolph Anthes zdůraznil, že héliopolské Devatero (nebo rodina devíti bohů předcházející Hora) musí být zcela jasně chápáno jako genealogie krále, a že tato genealogie byla vytvořena vzestupně spíše než sestupně.⁷ Jelikož Atum byl nejvyšším bohem v Héliopoli, měšť ležícím jen několik mil severně od nového hlavního města Memfidy, zdá se poněkud zvláštní, že vítězí král z jihu by měl být vyobrazen jako nástupce tohoto silnějšího boha ze severu. Slučování mýtů a harmonizace jejich znění bylo nezpochybnitelnou součástí snah o sjednocení země. Králové byli rovněž nositeli tak zvaného „titulu dvou paní“, Nechbety a Vadžety, bohyň raně předdynastických měst Hierakonpole (Nechen) na jihu a Búto (Pe/Dep) na severu. Navíc si, jak se zdá, králové 1. a 2. dynastie připravovali kenotafy (spíše řečeno nepravé pohřby) na severu v Sakkáře, poblíž jejich nového hlavního města, zatímco jejich skutečné pohřby pravděpodobně probíhaly na jihu v Abydu, nekropoli poblíž původního sídla jejich rodin v lokalitě This, v místě zasvěceném Usirovi.

Druhý význačný stvořitelství mýtus vznikl ve středním Egyptě v Hermapoli, měšť Thovta, boha moudrosti a měsíce. Příběh tohoto mýtu začíná Osmerem, čtyřmi dvojicemi mužských a ženských bohů, kteří představují elementy chaosu, vládnoucí před stvořením. Jména členů Osmera jsou uváděna v různých pramenech různě. Texty pyramid, říkání 301, uvádí dvě z těchto dvojic:

⁷ Rudolph Anthes, „Egyptian Theology in the Third Millennium B.C.“, *JNES* 18 (1959): 169-212. Dalo by se předpokládat, že členové této genealogie by měli být všeobecně známí a uvádění ve stejném složení, ale ve skutečnosti prameny obsahují řadu substitucí ve výčtech a zobrazeních Velkého Devatera. Viz Winfried Barta, *Untersuchungen zum Götterkreis der Neunheit*, MÄS 28 (Munich: Deutscher Kunstverlag, 1973).

Váš obětní koláček patří vám, Nune a Nauneto,
kteří ochraňujete bohy,
kteří chráníte bohy svými stíny.
Váš obětní koláček patří vám, Amone a Amauneto,
kteří ochraňujete bohy,
kteří chráníte bohy svými stíny.⁸

V Textech rakví, říkání 76, jsou vyjmenovány čtyři páry (Amon nahrazuje Tenemua podle standardního seznamu) a tento text rovněž spojuje Osmero s některými členy Devatera:

Vycházení na nebesa, sestoupení do bárky Reovy, přeměna v žijícího boha.

Ó, osm bohů nezměrnosti (osm Hehů, personifikace nezměrnosti či chaosu), strážci nebeských komnat, jež Šu stvořil z výtoku svých údů a kteří vážete žebřík Atumův, předstupte se mnou před svého otce, podejte mi své ruce. Svažte žebřík pro mne, neboť já jsem ten, jež vás stvořil a vytvořil vás tak, jak mne stvořit váš otec Atum.

Jsem zatížen Šuovými pilíři, neboť jsem vyzvedl svou dceru Nutu, abych ji mohl dát svému otci Atumovi v jeho okrsku. Geba jsem si vložil pod nohy. On spojuje Obě země pro mého otce Atuma a shromažďuje nebeské vodstvo (Mehetueret). Vložil jsem se mezi ně, aby mne Devatero nespatriilo. Já jsem Šu, jehož stvořil Atum a z něhož povstalo slunce (Re). Nebyl jsem vytvořen v lůně, nebyl jsem utvořen ve vejci, nebyl jsem zplozen, nýbrž mě můj otec Atum vyprskl jako slinu ze svých úst, spolu s mou sestrou Tefnutou. Ona vyšla až po mně. Já byl obklopen dechem (jeho) hrdla.

Byl to Reův benben (prapahorek), z něž Atum povstal jako Heh (bezmeznost), Nun (pravodstvo), Kek (pratemnota), Tenemu (šero).

⁸ Text zlomku 301, viz Sethe, *Die altägyptischen Pyramidentexte*, secs. 446-57, 1:231-35. Text je rovněž přeložen in Faulkner, *Ancient Egyptian Texts*, str. 90-91.

Já jsem Šu, otec bohů. Atum vyslal své jediné Oko, aby našlo mne a mou sestru Tefnutu. Ozářil jsem pro ní temnotu a ona mě našla jako muže nezměrného (Heh). To já zplodil božstva nekonečna jako Heha, Nuna, Tenema a Keka. Já jsem Šu, který zplodil bohy.

Ó, osm bohů nezměrnosti, které jsem stvořil z výtoku svého těla, jejichž jména vytvořil Atum, když bylo stvořeno Nunovo *medu*(?), v den, kdy Atum promluvil v Nunovi, Hehovi, Tenemovi a Kekovi.⁹

Jména bohů Osmera tak, jak se obecně vyskytují v pozdějších textech, vykazují následující podobnosti: Amon a Amaunet byli ekvivalentem skrytosti, Huh a Hauhet beztvarosti, Kuk a Kauket temnoty a Nun a Naunet byli bezdnou hlubinou. Z těchto osmi bohů povstalo vejce nesoucí v útrokách boha odpovědného za stvoření všech ostatních bohů, lidí, zvířat, rostlin a tak dále. Původně tímto stvořitelem bohem mohl být Thovt, ale v textech pocházejících z Héliopole byl nahrazen Atumem. Říkáni 76 z Textů rakví je neobvyklé tím, že Osmero stvořil Šu, takže Atum má prvenství v čase stejně jako v aktu stvoření. Z té doby pocházející říkání 335 (starší verze kapitoly 17 Knihy mrtvých) daleko jasněji ukazuje výsadní postavení Nuna, který vystupuje ve většině pozdějších textů citovaných níže.

Pro současného čtenáře je ze stvořitelem mytologií nejzajímavější tzv. memfidská teologie, ať už svým uspořádáním nebo svým vztahem k dalším kosmogoniím. Bohužel se tento text dochoval až z pozdější doby na kamenné desce na velmi poničeném nápisu, pravděpodobně opsaném v době krále Šabaka (kolem 710 př. Kr.) z již tehdy velmi poškozeného záznamu. Část textu uvádí:

Poté Jeho Veličenstvo nově zapsalo tento dokument v Příbytku svého otce Ptaha, jenž sídlí na jih od své zdi. Jeho Veličenstvo jej

⁹ Viz Adriaan de Buck, *The Egyptian Coffin Texts*, 7 vols. (Chicago: University of Chicago Press, 1935-1961), 2:1-8. Text je přeložen in R. O. Faulkner, *The Ancient Egyptian Coffin Texts*, 3 vols. (Warminster: Aris & Phillips, 1973-1978), 1:77-80.

shledalo jako dílo předků, které bylo sežráno červy. Bylo neznámé od začátku do konce. Jeho Veličenstvo jej znovu opsalo, takže bylo lepší, než kdy předtím...

Bohové, kteří povstali jako Ptah:

Ptah na Velkém trůnu....

Ptah-Nun, otec, který zplodil Atuma....

Ptah-Naunet, matka, která porodila Atuma....

Ptah, Nejvyšší, který je srdcem a jazykem Osmera....

Povstalo ze srdce a povstalo z jazyka v podobě Atuma. Mocný a Nejvyšší je Ptah, který pozvedl všechny bohy [k životu], spolu s jejich *kau*, skrze své srdce, v němž se Hor stal Ptahem, a skrze svůj jazyk, v němž se Thovt stal Ptahem...

Jeho Devatero je před ním jako zuby a rty, to jest jako semeno a ruce Atumovy. Atumovo Devatero povstalo z jeho semene a prstů. Devatero /Ptahovo/ je však zuby a rty těchto úst, která vyslovila jména všeho, z nichž vyšli Šu a Tefnut a která jsou tvůrcem Devatera.

Zrak očí, sluch uší a vůně vzduchu požímaná nosem působí na srdce. Tak se rodí každá „celistvá /představa/“, a je to jazyk, který opakuje, co si myslí srdce.

Tak byli zrozeni všichni bohové a jeho Devatero se uzavřelo. Každé boží slovo („hieroglyf“? „myšlenka“?) povstalo skrze to, co si myslelo srdce a co přikázal jazyk.¹⁰

V tomto textu je memfidský bůh Ptah (obr. 14) tím, který přemýšlí srdcem a tvoří jazykem (vyslovením), což je zajímavý příklad stvoření *ex nihilo* a možný předobraz starověké představy Izraelitů o stvoření světa skrze Slovo, a křesťanského učení o Logu. Ptah stvořil Atuma a zbytek Osmera vyslovením jejich jmen, a protože Ptah je srovnáván také s Nunem

¹⁰ Text tohoto nápisu viz James H. Breasted, „The Philosophy of a Memphite Priest“, *ZÁS* 39 (1901): 39-54; přel. Jihn A. Wilson, *ANET* 4-6.

a Naunetou, představující chaos, kosmogonie Devatera a Osmera je propojena postavou spíše abstraktního, intelektuálního stvořitele, který stojí mezi chaosem a hmotnými praotci kosmu. Pokud původní verze tohoto dokumentu nebo myšlenky v ní obsažené byly opravdu prastaré, pak text představuje stvoření státní mytologie, která spojuje krále s Ptahem, bohem Memfidy, hlavního města v období Staré říše a ukazuje krále jako nástupce a hlavního následovníka nejdůležitějších bohů. Konkurenční učení založená na jiné mytologii musela být buď obejita, zastíněna nebo dokonce nahrazena.

Ačkoliv průběh egyptských dějin nebyl ani přes začlenění náboženské propagandy příliš hladký, většina politických a společenských krizí byla chápána a vysvětlována na mytologickém pozadí a za využití mytologie. Raný příklad tohoto fenoménu se objevuje již na konci 2. dynastie (kolem 2700 př. Kr.), když ten, kdo uplatňoval nárok na trůn použil jméno Sutecha namísto Hora. Tato osoba, Peribsen, byl zjevně sesazen Horovým stoupencem, králem Jihu, který své vítězství zpečetil titulem Obou pánů, aby ukázal, že je to on, kdo obnovil vládu nad Oběma zeměmi.

Období 4. dynastie bylo pozoruhodné nejen stavbami pyramid v Gíze, ale rovněž náboženskou, politickou a ekonomickou situací, kterou tyto stavby dokládají – bůh-král úplně centralizoval řízení přírodních, hmotných a lidských zdrojů. Ústřední místo panovníků bylo vyznačeno i na rozvržení nekropole stavitele Velké pyramidy, Chufua. Starší příbuzní, kteří zastávali významná postavení během jeho vlády, byly pohřbeny na západ od jeho pyramidy, zatímco jeho manželky a děti byly pohřbeny na východní straně od jeho pyramidy v malých pyramidách a rozlehlých mastabách (obdélníkové stavby s plochým zastřešením). Toto starší uspořádání v blízkosti králova posledního odpočinku vedlo některé vědce k hypotéze, že královo božství bylo v té době nedostižné, že to byl pouze on, kdo měl vyhlídky na posmrtný život, a že ostatní, kteří toužili vstoupit mezi bohy, tak nemohli učinit bez něj (doslova se „museli držet jeho podolku“). To si mohl samozřejmě myslet i Chufu, ale mnozí jeho poddaní vkládali více důvěry ve vlastní snažení, popisovaná v autobiografiích, nebo v milost, již hledali u jiných božstev než u panovníka.

Oficiální doktrína, která přirovnávala krále k Horovi, je nejlépe ilustrována na nejslavnější soše panovníka Rachefa, kde je sokol přímo součástí královy pokrývky hlavy. Nicméně vývoj náboženských představ v blízké Héliopoli dal v té době silící impuls kultu slunečního boha Rea, který by pravděpodobně mohl znamenat závažnou výzvu pro náboženské představy upřednostňující božského krále Hora, kdyby mytologie nebyla přepracována tak, aby se král stal s ničím nesrovnatelnou přírodní silou, sluncem. Od počátku 4. dynastie a následně během 5. dynastie, králové užívali titul „syn Reův“ a mnozí, jako např. Rachef, začleňovali jméno boha Re do svých jmen. Králové 5. dynastie nechali v Abú Ghurábu, a nejen tam, stavět sluneční chrámy velikostí srovnatelné s pyramidovými komplexy v Sakkáře a Abúsíru. A od konce 5. a během 6. dynastie, aby král mohl doprovázet Rea na jeho cestě po nebi a v podsvětí, byla v pyramidách uváděna říkání známá pod souhrnným názvem Texty pyramid. Říkání 264 je jedno z četných, která hovoří o králově „vzestupu“ do sluneční nebeské říše:

Nebeské rákosové bárky jsou připraveny pro Hora,
aby na nich mohl plout k obzoru, k Harachtejovi,¹¹
Nebeské rákosové bárky jsou připraveny pro krále,
aby na nich mohl plout k obzoru, k Harachtejovi.
Nebeské rákosové bárky jsou připraveny pro
Šesemteje,¹² aby na nich mohl plout k obzoru,
k Harachtejovi.
Nebeské rákosové bárky jsou připraveny pro krále,
aby na nich mohl plout k obzoru, k Harachtejovi.
Mateřský kanál je otevřen, Zahnutý kanál je zaplaven,

11 „Hor obzoru“ byl bohem oblohy v podobě sokola. Tento aspekt Hora byl kombinován s Reem jako Reharachtej, který se stal hlavním bohem egyptského panteonu před tím, než byl nahrazen Amon-Reem.

12 Přídomek Hora, „Ten, který je ze Šesmetu“ (území na východě).

Pole rákosu jsou naplněna vodou,
aby přes ně byl král převezen na východní stranu nebe,
do místa, kde jej bohové slavnostně obléknou,
kde se znovu narodí, nový a mladý.¹³

Rovněž popis v Textu pyramid 510:

Brána nebes je otevřena,
Brána nebeského vodstva jsou dokořán.
Pro Hora Východu za úsvitu,
aby mohl sestoupit a omýt se v Poli rákosu.¹⁴

Nebeské vodstvo (*kbh*) zde podporuje spíše myšlenku očišťování, jelikož *kbh* znamená rovněž „očišťovat“, ale význam může taktéž odkazovat na severní oblohu, místo nepohasínajících hvězd. Text pyramid 509 poskytuje další zajímavé podrobnosti:

Nebesa bouří, země se třese, Geb se chvěje,
obě krajiny boha burácejí, země je rozoraná.
Obětiny jsou předloženy králi, živému a trvajícím,
aby mohl vystoupat na oblohu,
aby mohl projít napříč nebeskou klenbou,
aby mohl přejít vody *Hesau*
a rozbořit Šuovy hradby,
aby mohl vystoupat na oblohu.

13 Říkání 264 viz Sethe, *Die altägyptischen Pyramidentexte*, secs. 342-50, 1:183-85; překlad in Faulkner, *Ancient Egyptian Pyramid Texts*, str. 73-74.

14 Říkání 510 viz Sethe, *Die altägyptischen Pyramidentexte*, secs. 1128-48, 2:131-42; překlad in Faulkner, *Ancient Egyptian Pyramid Texts*, str. 185-87.

Špičky jeho křídel jsou jako špičky křídel velkého ptáka.

Jeho vnitřnosti byly omyty Anupem.
Vše bylo vykonáno pro Hora v Abydu a Usir byl nabalzamován,
aby mohl vystoupat na nebesa mezi nepohasínající hvězdy.
Jeho společníci je Sopdeta¹⁵, jeho průvodcem je Jitřenka,
oni drží jeho ruku v Polích obětín.¹⁶
On sedí na železném trůnu,
jehož přední části jsou tvářemi lvů
a jehož nohy jsou rohy Velkého divokého býka.¹⁷

Mnohé aspekty v těchto textech zahrnujících tři hlavní bohy - Hora, Usira a Rea - nám pomáhají pochopit rozdíly ve vývoji egyptských náboženských představ ve třetím tisíciletí př. Kr. V návaznosti na Jamese H. Breasteda byl obecně předpokládán pozvolný vývoj od Horova králování k nadřazenosti Reově a zvětšujícímu se vlivu boha Usira (usirinizaci), která měla vést k demokratizaci a následně i k zahrnutí prostých Egyptanů do náboženství v období Střední či Nové říše.¹⁸ Nicméně nezdá se, že by Texty pyramid reflektovaly konflikt mezi Horovým králováním a slunečním náboženstvím. A navíc spojování krále s bohem Reem jasně naznačuje spíše záměr starší doktríny posílit.

V Textech pyramid je král často zpodobňován jako syn bohyně Hathory (obr. 4), která v tomto případě musí být vnímána jako Reova družka. Hathor byla velkou bohyní i matkou, která pravděpodobně měla svůj vlastní kult, ale jejíž jméno znamená „Příbytek Horův“, a ve světle různých

15 Hvězda Sirius jako bohyně byla považována za zodpovědnou za roční záplavy. Její vystoupení ze stínu slunce uprostřed léta značilo Nový rok.

16 Pole boha Hetepa (či Pole obětín) byla místem na západní obloze, kde původně zesnulí v posmrtném životě pracovali ve prospěch boha Usira, ale později bylo považováno za ráj.

17 Říkání 509 viz Sethe, *Die altägyptischen Pyramidentexte*, secs. 1120-27, 2:127-31; překlad in Faulkner, *Ancient Egyptian Pyramid Texts*, str. 184-85.

18 Viz James Henry Breasted, *The Development of Religion and Thought in Ancient Egypt* (New York: Scribner's, 1912; rpt. Harper & Row, 1959).

ných zmínek v Textech pyramid je jasné, že byla považována za personifikaci celého Osmera, a v tomto slova smyslu, za matku Horovu.¹⁹

Breasted zdůrazňuje, že náboženské představy soustředěné kolem kultu boha Usira zdůrazňující plodnost, oplodňování a znovuzrození měly později velkou odezvu u prostého lidu Egypta, ale v Textech pyramid ze Staré říše, obecně zamýšlených pro příslušníky královského rodu, byla nejvíce zdůrazňována oddanost Hora krále jeho zemřelému otci. Několik pasáží Textů pyramid bylo původně nekrálovských a některé z tzv. Textů rakví byly pravděpodobně sepsány pro bohaté osoby již někdy v období Staré říše. Proto zde není žádný důvod k domněnce, že veškeré náboženské představy v období před První přechodnou dobou byly zaměřeny na krále, jak se snažilo tvrdit mnoho vědců, a čemu pravděpodobně i sám král chtěl, aby lidé věřili. Rovněž zde není žádný důvod věřit, že kult Usira začal vynikat, protože by byl souhrnem náboženských představ, které oslovovaly prosté lidi. Například ve Staré říši stovky mužů a žen sloužily jako kněžstvo v rámci kultu bohyně Hathory.

Snaha těchto několika systémů náboženských představ oslovit obyčejné lidi je zřetelná ve staroegyptské Knize dvou cest. Tento průvodce do zsvětí napsaný na vnitřních stranách spodních částí dřevěných rakví byl původně spojen především s kultem boha Usira. Později byl ale velmi chytře přepracován na traktát obracející na víru v boha Rea, s příslibem, že každý, kdo zná všechna říkání v něm, včetně stručné teologie Reova náboženství, může dosáhnout stejného cíle jako král a může cestovat v bárce slunečního boha.²⁰ Závěrečné říkání v této dlouhé knize je Text

19 Viz Anthes, *JNES* 18 (1959): 169-212; jeho „Note Concerning the Great Corporation of Heliopolis“, *JNES* 13 (1954): 191-92; rovněž jeho „Mythology in Ancient Egypt“, in *Mythologies of the Ancient World*, edit. Samuel Noah Cramer (Garden City, N. Y.: Doubleday Anchor, 1961), str. 15-92.

20 Viz Leonard H. Lesko, *The Ancient Egyptian Book of Two Ways*, Near Eastern Studies 17 (Berkeley: University of California Press, 1972); a Lesko, „Some Observations on the Composition of the *Book of Two Ways*“, *Journal of the American Oriental Society* 91 (1971): 30-43.

rakví 1130, který začíná „Slova vyřčená tím-jehož-jména-jsou-tajná“, a pokračuje:

Vstup v míru, abych ti mohl zopakovat dobré skutky, jež mé srdce vykonalo vprostřed svinutého²¹, aby umlčelo zlo.

Vykonal jsem čtyři dobré skutky vprostřed brány horizontu.

Učinil jsem čtyři větry, aby každý člověk mohl dýchat, když nastane jeho čas. Toto je jeden z oněch činů.

Učinil jsem záplavu, aby chudý člověk měl prospěch stejně jako člověk mocný.

Toto je jeden z oněch činů.

Učinil jsem každého člověka stejně jako jeho druha.

Neporoučel jsem, aby činili zlo.

Jsou to jejich srdce, kdo neposlouchá, co jsem řekl.

Toto je jeden z oněch činů.

Učinil jsem jejich srdce pamětlivá Západu, aby přinášeli oběti bohům krajů.

Toto je jeden z oněch činů.

Ze svého potu jsem stvořil bohy,

lidstvo však povstalo ze slz mého oka...

Pro Toho-kdo-má-znavené-srdce (Usir) jsem stvořil noc...

Výrok a Tvořivá moc pro mne porazí Zlého, aby /zemřelý/ mohl spatřit horizont a sedět před ním, aby mohl soudit chudé spolu s bohatými a aby mohl činit stejně i se zlovolnými...

Žezlo mi nebylo odebráno z ruky. Až /zemřelý/ stráví milióny let mezi mnou a Tím-kdo-má-znavené-srdce, synem Gebovým, budeme sedět na jednom místě. Kopce se stanou městy a naopak; jeden dům bude ničit druhý.

21 Bůh slunce stál ve svatostánku své bárky, který byl ochraňován svinutým hadem.

Kdo zná toto říkání, bude jako Re na východní straně nebes, jako Usir vprostřed Duatu.²² On sestoupí do svity plamenů. Proti němu již žádný plamen nepovstane navěky.²³

Dvě verze Knihy dvou cest, obě zjevně pocházející z Hermopole v období Střední říše, obsahují rovněž pasáže, které odkazují na posmrtný život, v němž se zesnulí prostí lidé stávají hvězdami na obloze po boku měsíčního boha Thovta. Zajímavé je, že tyto části nezmiňují bohyni oblohy Nut, jejíž úloha je velmi dobře ukázána v Textech pyramid a v mnoha dalších textech z rakví a pohřebních komor.

Během První přechodné doby došlo k decentralizaci moci, k soupeření o trůn a k převratu, ale přesto byly udržovány mýty o božském kralování, ačkoliv vzdálenost mezi králem a bohem Reem se v mnoha ohledech zvětšila. Z tohoto období, někdy kolem roku 2000 př. Kr., pochází jeden z nejzávažnějších náboženských dokumentů starověku, Naučení pro krále Merikarea. Je zasazeno do hérakleopolské 10. dynastie a obsahuje pokorné vyznání krále Cheteje oznamující odpovědnost za drancování cenejského hřbitova, což byl čin svatokrádeže proti pohřbeným bohům. Chetej poučuje svého syna Merikarea, aby ctil boha Rea, protože jej „nikdo nepřekoná“. Závěr textu obsahuje ucelený a přehledný popis tehdejší filosofie a teologie náboženských představ spojených s bohem Reem. Poskytuje přehled kosmologie, ontologie, etiky a eschatologie tohoto rozvíjejícího se náboženského systému, a rovněž sumarizuje přirozenosti a znaky boha Re, skrytého stvořitele, vševědoucího, prozíravého, odpovědného, a:

Jedna generace lidí následuje druhou, a Bůh, který zná lidské vlastnosti, sám sebe skryl....

Duše jde k místu, které zná; nebloudí na cestě včerejška.

²² Na kosmologické mapě, která doprovází texty, je Duat umístěn na obloze poblíž východního obzoru.

²³ Text rakví 1130 viz de Buck, *Egyptian Coffin Texts*, 7:461-71. Překlad in Faulkner, *Ancient Egyptian Coffin Texts*, 3:167-69; Lesko, *Ancient Egyptian Book of Two Ways*, str. 130-33; a Wilson, *ANET* 7-8.

Ozdeb svůj Západní příbytek. Založ místo svého spočinutí v nekropoli poutivě, neboť na to jejich srdce spoléhají.

Lépe přijatelný je poutivý než ten, který je jako dobytče patřící tomu, kdo činí zlo.

Čiň vše pro Boha, neboť on stejně může činit pro tebe, obětmi zaplň oltáře a vyzdob je sochami. To je to, co ukáže tvé jméno, a Bůh zná ty, kteří konají v jeho zájmu.

Pečuj o lidi, stádo Boha, jelikož on stvořil nebesa a zemi pro jejich potěšení. Odpudil nenasytňé vody; stvořil větry, aby jejich nosní dírky měly co dýchat; /jelikož/ lidé jsou mu podobní, neboť vzešli z jeho masa. To on září na nebi pro jejich potěšení; on stvořil rostliny, telata, ryby, aby měli co jíst. Pobil své nepřátele a zničil své vlastní děti, protože plánovali vzpouru. Vytvořil denní světlo pro jejich potěchu a proploval kolem, aby je spatřil. Za nimi vztyčil svatyni, a když naříkali, slyšel je. Učinil je vládci dokonce již z vejce, těmi, kdo pozvednou /náklad/ ze zad slabého. Pro ně vytvořil kouzla, aby se stala zbraněmi k obraně před tím, co by mohlo přijít.²⁴

Pohled vládce Herakleopole, který si měl tento text nechat sepsat jako poučení pro svého syna a následovníka, na své vlastní postavení ve srovnání s postavením boha byl dozajista omezený. Politická situace, jež se zdála hrozit nevyhnutelnou pohromou, pravděpodobně zvýšila jeho zbožnost. Text obhajuje výzvu k dodržování náboženských předpisů, aby byl uklidněn stvořitel, který jediný má moc vyslyšet potřeby lidí za jejich života v tomto světě a odměnit je po smrti. Stejně jako Atum a Ptah, i sluneční bůh Re rozděluje vody (Nun?) a tvoří větry (Šu?), ale antropomorfismus a z něj vyplývající polyteismus tak, jak se objevuje v jiných příbězích o stvoření, zde úplně chybí.

10. dynastie herakleopolských králů o svou vládu nad Egyptem nakonec přišla. 11. dynastie z Théb, hlásající oddanost svému místnímu válečnému

²⁴ Text Naučení pro krále Merikarea viz Aksel Volten, *Zwei altägyptische politische Schriften*, *Analecta Aegyptica* 4 (Copenhagen:Munksgaard, 1945), str. 3-82 a pls. 1-4. Rovněž překlad viz Faulkner, *LAE* 180-92, Lichtheim, *AEL* 1:97-109; a Wilson, *ANET* 414-18.

bohu Moncuovi, porazila herakleopolské, znovu sjednotila zemi a založila mocnou Střední říši. Nálezy dokládají, že vítězni Thébané nebyli ani zdaleka tak vzdělaní jako herakleopolští, ale pravděpodobně s podporou některých písařů a kněží ze severu byli schopni pokračovat ve starých tradicích a současně uspokojit své vlastní kněží, stoupence a podporovatele.

12. dynastie, původně rovněž thébská, přestěhovala své hlavní město a hrobky z Théb na sever, kde byla udržována umělecká tradice na vysoké úrovni. Bůh Moncu pozbyl důležitosti a jeho vlastnosti byly převedeny na nového státního boha Amona. Jako jeden z hermopolského Osmera představoval Amon abstraktní koncept skrytosti, ale nyní se stal poměrně personifikovanou bytostí. Jedním z téměř jistých důvodů, proč Thébští přijali Amona, byla snaha učinit město důležitějším místem, než byla města Memfis a Hermopole prostřednictvím uznání práv Amona jako jednoho z prabožstev. Pozdější mytologie rovněž prohlašovala Théby za pohřební místo Osmera.

V typickém egyptském stylu byli ostatní bohové spojeni s Amonem a s ním spojenými náboženskými představami. Jelikož Théby byly podporovány koptskými vládci z blízkého okolí, byl koptský ithyfalický bůh plodnosti, Min, rovněž do panteonu začleněn. A aby mohla tradice pokračovat, předchozí státní bůh, héliopolský Re, splynul s Amonem. Amon-Re se stal „Králem bohů“, a zůstal jím i po téměř celé období vlády faraónů (obr. 9).

Je zajímavé, že kněz boha Ptaha ze Střední říše jménem Senusretanch byl pravděpodobně prvním člověkem mimo héliopolskou tradici, kdo se zabýval studiem Textů pyramid. Snažil se najít nejstarší a nejlepší verzi textů a nechal je napsat na zdi své vlastní hrobky. Králové 12. dynastie měli zjevně daleko větší zájem o propagandistickou literaturu. Nejprve bylo jejich cílem ospravedlnit nároky na trůn. Později postavili panovníci, nespokojení s rolí pouhých partnerů nejvyššího boha v posmrtném životě, sami sebe na roveň nejvyššímu bohu.

Úpadek na sklonku Střední říše pro thébské znamenal ztrátu kontroly nad Dolním Egyptem, ačkoliv vládli z místa poblíž Memfidy. Cizinci

zvaní Hyksósové vtrhli do Deltý ze severovýchodu a vládli severní části země z města Avaris. V dochovaných pramenech byli obviněni z mnoha činů proti egyptským bohům, které ovšem ve skutečnosti vůbec nemuseli spáchat, ale jelikož byli považováni za následovníky Sutecha, vraha Usira, ostatní bohové museli být vypuzeni.

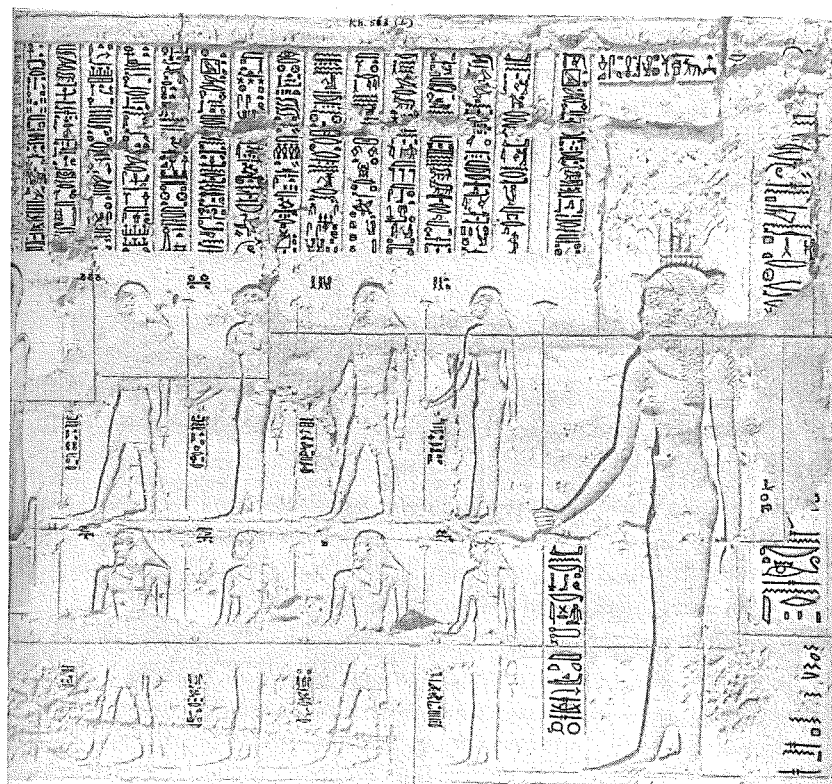
Složitého úkolu vypudit vetřelce se chopil další z thébských rodů a s pomocí Amon-Rea vypudil Hyksósy a znovu sjednotil Obě země. Raná 18. dynastie oddaná Amon-Reovi uctívala také měsíční božstvo. Sice to mohl být také hermopolský Thovt, jehož jméno se objevovalo ve jménech králů z rodu Thutmose, ale tento měsíční bůh byl popisován a uctíván v Thébách jako Chonsu, syn Amon-Rea a Muty, „Matky“.

Thébská verze příběhu o stvoření je pravděpodobně nejlépe uchovaná v kosmologii spojené s bohem Chonsuem, která přežívala v ptolemaiovských textech pokoušejících se propracovanými popisy a neuvěřitelnými novými údaji vysvětlit spojení Théb s hermopolským Osmerem a s Ptahem, memfidským stvořitelem (obr. 21):²⁵

Slova pronesená Amon-Reem, králem bohů, vznešeným, vládcem všech bohů, velkým bohem, pánem nebes, země a podsvětí, vodstva i hor, vznešeným projevem Kematefa, otcem semene, matkou vejce, tím, jenž zplodil vše živé, skrytým *ba*, které stvořilo bohy, tím, který ze svého semena stvořil zemi, otcem praotců z Osmera, jež dlí v pohřební komoře v nekropoli v Džeme, který stvořil ono místo v Nunovi, přetékaající semeno prapočátku. První had stvořil nebesa ze své touhy..Vznikla země a nebesa vyplivla vejce, jako vejce sokola. Bylo jako tvář... země. Takto povstal druhý had s tváří podobnou brouku, zatímco kráva vyšla před něj...

Amon ve svém jménu Ptah stvořil to vejce, které vzešlo z pravo-
vodstva... jako Ptah (tj. Tvůrce) bohů (Hehu) a bohyní (Nenu)

25 Viz Richard A. Parker a Leonard H. Lesko, „The Khonsu Cosmogony“, in *Pyramid Studies and Other Essays Presented to I. E. S. Edwards*, edit. John Baines a kol., Occasional Publications 7 (London: Egypt Exploration Society, 1988), str. 168-75 a pls. 34-37.

21. Ptolemaiovský reliéf s textem části Chonsuovské kosmogonie, který zobrazuje dvojici Osmera stojící před bohyní Hathor. Karnak.

prapočátku, jež stvořili nebesa a zemi. Vystříl své semeno, které učinil jezerem vytvořeným v Čenene,²⁶ a rozlilo se pod ním v jeho jméno „zrna semene“. Oplodnil vejce a z něj se zrodilo Osmero v oblasti Hermopole. Zeslábl v pravodstvu, ve Velké záplavě. Znal je a jeho krk je přijal. Putoval (*hms*) do Théb jako Chonsu (Poutník).

26 Ptahova svatyně v Memfidě.

Vyčistil své hrdlo od vodstva záplavy. Tak vzniklo jeho jméno Chonsu Velký v Thébách, vznešený semene. Obrátil svou tvář k tomuto semenu. Byla to Maat, velická, jež povstala ze země jako moc, náhrdelník na jeho hrudi ve stejné nádheře, přinesený z... pahorku v pravodstvu. Tak vznikly Théby v jejich jménu Údolí. Tak povstala Hathor, Velická, vprostřed „zrna semene“ v jejím jménu Naunet. Pak na ní položil své tělo, otevřel (*pth*) jí jako Ptah, otec bohů. Tak se zrodilo Osmero... sestávající ze čtyř mužů a jejich ženských protějšků. Takto, spolu se čtyřmi jejími kapkami, vznikly Théby. Toto jsou muži a ženy Tanena.²⁷ Kraj Théb se radoval v Tanen, neboť Tanen stvořil Osmero v Thébách. Zrodili se z vody na Ostrov plamenů, a tak povstala jeho podoba, první prabůh Velké záplavy.

Zde je Amon-Re popisován jako otec otců Osmera, což může být v jistém ohledu protimluv, ale pokud jsou *Chonsu* a *Ptah* považováni za emanace Amona, může tento bůh cestovat do Hermopole, aby vytvořil vejce za účelem vytvoření Osmera, a rovněž, aby otevřel (*pth*) Hathoru, a ta mohla zrodit Osmero. Chonsuovská kosmogonie zobrazuje spojení Osmera s Thébami jako dvojité, jelikož Amon-Re odešel z Théb, aby v Hermopoli stvořil Osmero, a Osmero by se mělo vrátit na jih, aby bylo pohřbeno v Džeme, thébské nekropoli.

Válečná tažení králů 18. dynastie do Asie vedl bojovný Amon-Re a jeho chrám v Karnaku, včetně kněží, se stal prosperujícím a mocným. Nicméně když se Egypt ocitl na zenitu své moci, byl tento proces přerušen zvláštní událostí. Těto události nikdo plně nerozumí, ale všichni se shodují na tom, že se jednalo o jednu z nejdůležitějších událostí v dějinách.

Ve 14. století př. Kr., po téměř dvou stoletích trvání 18. dynastie, si faraón změnil jméno, zasvětil sám sebe téměř výlučně poměrně neznámému bohu, přemístil své hlavní sídlo na úplně nové místo ve středním Egyptě, přehlížel své spojence v Asii, a zjevně trávil více času se svou manželkou

27 Obecně nazýván Tatenen, chtonický bůh v Nové říši a později často spojovaný s Ptahem.